

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، سال دهم، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲، شماره پیاپی ۲۱

سناریوهای تحقق شهر خلاق در شهر مشهد با تأکید بر شاخص کیفیت زندگی

افسانه غلامی (دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

afsane.gholamii@gmail.com

روح الله اسدی (استادیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، نویسنده مسئول)

asadir@ferdowsi.um.ac.ir

اکبر حیدری تاشه کبود (استادیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

heydaritk@um.ac.ir

تاریخ تصویب: ۱۴۰۰/۱۰/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۲۸

صص ۷۴-۵۷

DOI: 10.22067/JGUSD.2022.72417.1103

مقاله پژوهشی

چکیده

نظریه شهر خلاق سعی دارد تا کیفیتی را شرح دهد که تصویر ذهنی یک شهر را برای شهروندان زیباتر و خاطره آن را ماندگارتر نماید. هدف از مطرح کردن مفهوم کیفیت زندگی شهری در این نظریه، اصلاح تکامل توسعه شهری از مفهوم رشد کمی به توسعه پایدار شهری است. پژوهش‌های صورت گرفته در سال‌های اخیر نشان می‌دهد، شهر مشهد با وجود زیرساخت‌های مناسب فرهنگی، مذهبی، دانشگاهی، صنعتی و ... در مقایسه با شهرهای موفق فاصله زیادی دارد ولی ظرفیت تبدیل شدن به شهر خلاق را داراست. این که با وجود ظرفیت‌های موجود، چه آینده‌ای برای شهر مشهد متصور است، نیازمند مطالعاتی به روز است، در این راستا پژوهش حاضر به بررسی سناریوهای تحقق شهر خلاق با تأکید بر شاخص کیفیت زندگی پرداخته می‌شود. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و گردآوری اطلاعات با روش اسنادی-کتابخانه‌ای انجام شده است. با مطالعه منابع تخصصی ۳۷ متغیر مرتبط با موضوع شناسایی و با در نظر گرفتن جنبه‌های مکانی و غیرمکانی، گویه‌های اقتصادی، فرهنگی، کالبدی، مدیریتی، فن‌آوری و زیست‌محیطی دسته‌بندی گردید. مهم‌ترین عامل در دستیابی شهر مشهد به خلاقیت، «میزان تعامل این شهر با سایر شهرهای دارای گردشگری مذهبی» معرفی گردید. براساس نتایج نرم‌افزار سناریو ویزارد، چهار سناریو قوی برای کلانشهر مشهد شناسایی و از میان ۴۴ وضعیت موجود در مورد تمام سناریوها، تعداد ۲۵٪ وضعیت ارتقاء، ۲۹/۵۵٪ وضعیت ایستا و ۴۵/۵٪ وضعیت کاهش‌ی دارند. سناریو مشهد خلاق با مطلوبیت ۱۱ عامل کلیدی و با عدد سازگاری ۵، محتمل‌ترین سناریو از نگاه متخصصان بوده و ایده‌آل‌ترین وضعیت در چشم‌انداز ۱۰ ساله جهت ایجاد شهر خلاق در کلانشهر مشهد را نشان می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: خلاقیت شهری، سناریو، شهر خلاق، کیفیت زندگی، کلانشهر مشهد

۱. مقدمه

در دنیای مدرن امروزی، رقابت عاملی پویا است و خلاقیت و نوآوری به عنوان مهم ترین عناصر آن در عصر جهانی شدن می باشند. در عصر حاضر، غلبه بر رکود اقتصادی در بسیاری از شهرهای دنیا بدان معناست که ما نسل جدیدی از شهرها را داریم (رودریگز و فرانکو^۱، ۲۰۱۸، ص. ۱) که با داشتن یک فلسفه و ایدئولوژی متمرکز بر خلاقیت، خواستار تغییرات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و زیست محیطی هستند و دارای ویژگی های گشودگی، تحمل پذیری و تنوع می باشند (رومین و تریپ^۲، ۲۰۰۹، ص. ۱۵). این شهرها به روشی هوشمندانه به منظور بهبود کیفیت زندگی ساکنان سعی در خلاق و نوآوری شدن دارند (آلبینو، براردی و دنگلیسو^۳، ۲۰۱۵، ص. ۵). شهرهای خلاق به عنوان مراکز خلاقیت، نوآوری و تبدیل ایده به ثروت قلمداد می شوند. این شهرها به عنوان یک مکان با شکوفایی قوی فرهنگ، هنر، نوآوری و خلاقیت (جلالی، ۱۳۹۰، ص. ۷) با پیش فرض چهارگانه سرمایه انسانی خلاق، سرمایه اجتماعی، زمینه های نوآوری و کیفیت زندگی و در جهت به کارگیری شاخص های توسعه پایدار می باشند (هاتر^۴، ۲۰۱۳، ص. ۱۸). از این رو، در میان این مولفه های چهارگانه، کیفیت زندگی به عنوان محور اصلی پژوهش می باشد که چهار بعد اساسی زندگی انسان یعنی اقتصادی، کالبدی، زیست محیطی و در نهایت فرهنگی و اجتماعی را دربر گرفته است و حد استاندارد از انتظارات فرد را تأمین می کند (فرجی ملایی، عظیمی و زیاری، ۱۳۸۹، ص. ۶). از این رو با توجه به پتانسیل های کلانشهر مشهد، این که چه آینده ای برای کیفیت زندگی شهروندان و تحقق شهر خلاق در مشهد متصور است، نیازمند پژوهشی به روز و مدون است که تاکنون در زمینه سناریونویسی برای شهر خلاق در مشهد صورت نگرفته است، در این راستا، پژوهش حاضر با هدف بررسی مفاهیم خلاقیت با تأکید بر شاخص کیفیت زندگی و سپس بررسی سناریوهای تحقق شهر خلاق در کلانشهر مشهد و پاسخ به سوال های زیر انجام گردیده است.

- عوامل و عدم قطعیت های مؤثر بر شاخص کیفیت زندگی شهر خلاق در کلانشهر مشهد کدام است؟
- سناریوهای متصور برای کیفیت زندگی در شهر خلاق در کلانشهر مشهد چیست؟
- راهبردهای مناسب برای تحقق کیفیت زندگی در سناریوی مطلوب شهر خلاق در مشهد کدام است؟

مباحث مرتبط با خلاقیت در زمینه شهرسازی از اواخر دهه ۱۹۸۰ آغاز گردید و در اواسط دهه بعد به صورت رایج مورد استفاده قرار گرفت. نظریه شهر خلاق به صورت علمی برای اولین بار از سوی ریچارد فلوریدا مطرح شد که در نظریه وی، عصر خلاق در قالب انقلابی اجتماعی و مهارنشده شناخته شد. این نظریه پرداز، شهر خلاق را بر

---

1. Rodrigues & Franco
 2. Romein & Trip
 3. Albino, Berardi & Dangelico
 4. Hutter

پایه سه متغیر کلی تحمل^۱، توانایی^۲ و تکنولوژی^۳ که در اصطلاح 3T توسعه اقتصادی نام دارند، پایه گذاری نموده است (فلوریدا^۴، ۲۰۰۲، ص. ۴۰). به باور او، جذب طبقه خلاق سبب قدرت بیشتر شهرها و رشد اقتصادی آنها می‌گردد (مشکینی، مهدنژاد و پرهیز، ۱۳۹۳، ص. ۲). همچنین برای فلوریدا، مکان عنصر کلیدی سازمان‌دهنده زمانی، اجتماعی و اقتصادی است که کیفیت فضای شهری را تعالی می‌بخشد و علت جذب طبقه خلاق، کیفیت عوامل مکانی می‌باشد. همچنین علاقه‌مندی او در تغییر نگرش از شرکت‌ها و صنایع به خود مکان به‌عنوان ظرفی برای نوآوری و خلاقیت متأثر از نظریه جیکوبز (۱۹۸۴) بود که تأکید می‌نمود اگر شرکت‌ها و صنایع اثربخشی خود را از طریق خلق کارها و محصولات جدید بهبود دهند، نوآوری در مکان‌ها روی می‌دهد (فلوریدا، ۲۰۱۴، ص. ۱۹۷). اولین کتاب فلوریدا در سال ۲۰۰۲ با عنوان «ظهور طبقه خلاق^۵» به چاپ رسید و در سال ۲۰۰۵ نیز کتاب دیگری برای تقویت موضوع ایده خلاق منتشر کرد (رفیعیان، ۱۳۸۹، ۱۲). در سال ۲۰۰۰ چارلز لاندری نیز در کتاب «شهر خلاق، جعبه‌ابزاری برای نوآوران شهری^۶» راه‌هایی را برای تفکر و عمل خلاقانه در برنامه‌ریزی ارائه می‌دهد و چارچوبی ملموس‌تر برای عمل برنامه‌ریزان فراهم می‌آورد. لاندری با تأکید بر نهادینه کردن مفاهیم نوینی همچون تلفیق ایده‌ها در برابر تفکیک نظرات، طراحی در مقابل ساخت، ایجاد ارزش افزوده بیشتر به جای سعی در کاهش هزینه‌ها، بهره‌گیری از فناوری و تفکر و هنر ساخت در شهر و نیز به‌دنبال نتایج بهتر بودن و نه تنها استفاده بیشتر منابع و امکانات است (لاندری^۷، ۲۰۰۶، ۱۱). همچنین پیتروال در کتابی با عنوان «شهرهای شاهکار در شهرنشینی» بیان می‌کند پدیده‌ی شهر خلاق در هر دوره‌ای می‌تواند وجود داشته باشد ولی هیچ محیط شهری تا ابد به شکل خلاق باقی نمی‌ماند (هاسپرز^۸، ۲۰۰۳، ص. ۱۱). اما از نظر جیکوبز شهری خلاق است که در ابتکار صنعتی و نوآوری موفق است و بر مهم بودن شهرهای خلاق جهت توسعه اجتماعی - اقتصادی اصرار می‌ورزد و بر این باور است که محیط انسان‌ساخت می‌تواند شانس‌های خلاقیت شهری را ارتقاء بخشد. این موضوع از نظر هاسپرز به ویژگی‌ها و شرایطی نیاز دارد که بتوان زمینه ایجاد شهر خلاق را با وجود آنها فراهم نمود و تمرکز، تنوع و تحرک از مهم‌ترین آنها است (همان، ۲۰۰۳، ص. ۳۱). از این‌رو، وی انواع شهر خلاق را به شهرهای تکنولوژیکی - نوآور، شهرهای فکری - فرهنگی، شهرهای فرهنگی - فناورانه و شهرهای فناورانه - سازمانی دسته‌بندی می‌کند (هاسپرز، ۲۰۰۳، ص. ۲۶۳). افزون بر این دیدگاه‌ها، در سال‌های اخیر نیز پژوهش‌هایی در حوزه شهر خلاق در سراسر دنیا انجام گردیده است.

- مقاله‌ای در ارتباط با این موضوع توسط کیخا، ملاشاهی و جلال‌زایی در سال ۱۳۹۷ تحت عنوان «نقش شهر خلاق در توسعه خدمات شهری و کیفیت زندگی شهروندان (مورد مطالعه: شهر زاهدان)» چاپ گردیده است که به بررسی

1. Tolerance
2. Talent
3. Technology
4. Florida
5. The Rise of the Creative Class
6. The Creative City: a Toolkit for Urban Innovators
7. Landry
8. Hospers

ارزیابی شاخص‌های شهر خلاق در پی اثرگذاری آن بر کیفیت زندگی و توزیع مناسب خدمات شهری در مناطق پنج‌گانه زاهدان پرداخته و نتایج به دست آمده حاکی از آن است که از نظر میزان دستیابی به خدمات و امکانات شهری در میان مناطق شهری، تفاوت بسیاری وجود دارد.

- در مقاله کلانتری، رجایی و فتوحی مهربانی در سال ۱۳۹۵ با عنوان «تحلیلی بر برخورداری کلانشهرهای ایران از شاخص‌های شهر خلاق»، نتایج حاکی از آن است که کلانشهر تهران در رتبه اول و کلانشهرهای کرج، قم، اصفهان، مشهد، شیراز، تبریز و اهواز به ترتیب رتبه‌های بعدی از لحاظ برخورداری از شاخص‌های شهر خلاق هستند و همچنین از بین ابعاد چهارگانه‌ی شاخص شهر خلاق ایرانی، عامل طبقه‌ی خلاق و امکانات محلی، مهم‌ترین عامل بوده و شاخص مهاجران خارجی وارد شده به عنوان مهم‌ترین شاخص در تحقق مفهوم شهر خلاق در کلانشهرهای کشور است.

۲. روش‌شناسی

۲.۱. روش پژوهش

با توجه به اهداف پژوهش و مؤلفه‌های مورد بررسی، نوع پژوهش کاربردی و روش بررسی آن توصیفی-تحلیلی است. گردآوری اطلاعات مورد نیاز در دو مرحله اسنادی-کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی انجام شده است. در مرحله میدانی از ابزارهای پرسشنامه و مصاحبه استفاده گردیده است. با توجه به گستردگی جامعه هدف و لزوم انتخاب نمونه جامع از طریق شیوه گلوله‌برفی، ابتدا یک نفر از مدیران اجرایی و اساتید در هر سازمان انتخاب گردید و سپس هر یک از آن‌ها، افراد مطلع و صاحب‌نظر در این زمینه را معرفی کرده و این روند تکرار گردید تا در نهایت ۳۴ نفر از نخبگان علمی و دانشگاهی، شامل اساتید، مدیران اجرایی و کارشناسان مطلع در مورد شهر خلاق، جهت تجزیه و تحلیل مرتبط با موضوع انتخاب شدند. در نهایت با روش آینده‌پژوهی و با استفاده از نرم‌افزار سناریوویزارد، وضعیت آینده شهر خلاق در مشهد در افق ۱۴۱۰ به تصویر کشیده می‌شود.

جدول ۲. توزیع فراوانی جنسیت و سن کارشناسان

کارشناسان	فراوانی	درصد
شهرداری مشهد	۱۶	۴۷٪
مرکز نوآوری مشهد	۴	۱۲٪
اقتصادی	۸	۲۳٪
دانشگاهی	۶	۱۸٪
مجموع	۳۴	۱۰۰٪

جدول ۱. جامعه آماری پژوهش

سن	فراوانی	درصد
۳۵-۲۵	۲۰	۵۹٪
۴۵-۳۵	۱۱	۳۲٪
بیش از ۴۵	۳	۹٪
جنسیت	فراوانی	درصد
مرد	۱۸	۵۳٪
زن	۱۶	۴۷٪
مجموع	۳۴	۱۰۰٪

۲.۲. شاخص‌ها و متغیرهای پژوهش

با بررسی‌های انجام شده در خصوص شهر خلاق، یکی از مهمترین اهداف شهر خلاق افزایش کیفیت زندگی شهروندان است. از این رو مهمترین محورهای کیفیت زندگی در پژوهش حاضر، شامل وضعیت تفریحی و گردشگری، اقتصادی، کالبدی، فرهنگی و اجتماعی، سیاست‌گذاری و مدیریت شهری، زیست محیطی و فن‌آوری اطلاعات مشخص شدند. سپس لیستی از مهم‌ترین روندهای اثرگذار شهر خلاق در ابعاد روندهای کیفیت زندگی شناسایی شدند و با نظر نخبگان، تعدادی از این عوامل با یکدیگر ادغام شدند و عوامل دارای اهمیت کمتر حذف گردیده و در پایان یک لیست منسجم از متغیرهای بیرونی و درونی سیستم تهیه شد؛ در نهایت ۳۷ متغیر حاصل از جلسات با نخبگان و نظرات آنها برای پژوهش حاضر انتخاب شدند و در قالب پرسشنامه با توجه به امتیازدهی نسبت به دو معیار میزان اثرگذاری و میزان عدم قطعیت به نخبگان اقدام شد. پس از جمع‌آوری نتایج حاصل از پرسشنامه، مهم‌ترین عوامل اثرگذار و روندها شناسایی شدند و وارد ماتریس اثرگذاری/عدم قطعیت گردیدند. با توجه به نحوه قرارگیری آنها در ماتریس، اثرگذاری و عدم قطعیت‌ها در سطح پایین، بالا و متوسط طبقه‌بندی شدند؛ که در این بین نیروهای دارای تأثیر زیاد/عدم قطعیت زیاد به منظور تدوین سناریوها مورد توجه قرار گرفته و به عنوان عوامل کلیدی پژوهش تعیین گردیدند. سپس هر یک از این عوامل با در نظر گرفتن سه وضعیت احتمالی شامل ارتقا، ثبات و یا کاهش مطلوبیت در آینده، جهت ساخت ماتریس اثرات متقابل استفاده شدند که نتایج حاصل از این پرسشنامه ماتریسی برای تحلیل سناریوها وارد نرم افزار سناریو ویزارد شد و در نهایت منجر به تعیین سناریوهای متصور برای کیفیت زندگی شهر خلاق در مشهد و در افق ۱۴۱۰ گردید.

جدول ۳. متغیرهای پژوهش

ردیف	منابع اشاره شده	محورها	متغیرها
۱	لینچ، ۱۳۷۶، ۱۵۲ کوکبی، ۱۳۸۴، ۴ ربانی خوراسگانی وکیان‌پور، ۱۳۸۶، ۱۲ موسوی و دیگران، ۶، ۱۳۹۱	کالبدی	۱. کیفیت مسکن (زیرساخت‌ها، مصالح به‌کار رفته، معماری و نمای ساختمان، کیفیت ساخت و دید و اشراف). ۲. کیفیت خیابان‌ها و مبلمان شهری (شامل نیمکت‌ها، سطل‌های زباله، کفپوش خیابان‌ها و معابر، آب‌نماها و ...). ۳. کیفیت نورپردازی و روشنایی خیابان‌ها، معابر و فضاهای عمومی شهر. ۴. ایجاد و بهبود فضاهای خلاقانه شهری و سرزندگی محیط. ۵. دسترسی به خدمات شهری (آموزشی، درمانی، تجاری). ۶. گزینه‌های متنوع حمل‌ونقل و دسترسی مناسب. ۷. انعطاف‌پذیری و نفوذپذیر بودن بافت شهر. ۸. تنوع و اختلاط کاربری‌ها.
۲	کوکبی و همکاران، ۴، ۱۳۸۴ باسخا و همکاران، ۱۰۰، ۱۳۸۹ آفتاب و همکاران، ۱۹۷، ۱۳۹۶	اقتصادی	۱. تولید و اشتغال خلاق با توجه خاص به نیروی کار با تحصیلات عالی. ۲. درصد افزایش تولید ناخالص داخلی. ۳. افزایش مراکز دانش محور و صنعتی خلاق (طراحی، رسانه، موسیقی، نرم‌افزار و ...). ۴. افزایش پتانسیل‌ها جهت جذب سرمایه‌گذاری و افزایش خصوصی سازی.

ردیف	منابع اشاره شده	محورها	متغیرها
۳	کاستانزا ^۱ و دیگران، ۲۶۹، ۲۰۰۷ براتی و شاه‌آبادی، ۱۶، ۱۳۹۰ کیخا و همکاران، ۵۳، ۱۳۹۷	زیست‌محیطی	۱. ارتقاء خدمات بهداشتی (کیفیت آب آشامیدنی، کیفیت هوا، پاکیزگی خیابان‌ها و جمع‌آوری مواد زائد و دسترسی به امکانات بهداشتی درمانی). ۲. هماهنگی بین انواع سیستم حمل‌ونقل عمومی (حمل‌ونقل هوشمند). ۳. استفاده از انرژی‌های پاک، تامین سوخت از طریق سوخت زیستی، انرژی زباله‌ها و فاضلاب. ۴. کیفیت دفع فاضلاب، زباله و آب‌های سطحی و استفاده از طرح‌های ابتکاری در مدیریت پسماند. ۵. صیانت از عرصه‌های طبیعی شهر. ۶. توسعه فضای سبز و جلوگیری از تخریب گسترده کاربری‌های سبز و تبدیل آن‌ها به عناصر مسکونی و تجاری.
۴	نجات، ۱۳۸۷، ۲ بدلفیم ^۲ و همکاران، ۴۱۵، ۲۰۰۶ براتی و شاه‌آبادی، ۱۶، ۱۳۹۰	فرهنگی و اجتماعی	۱. میزان ارتباط دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی با جامعه در راستای ارتقای خلاقیت شهری. ۲. کتابخانه‌های عمومی، سینماها، سالن‌های نمایش و موزه‌ها برای پستوانه-سازی فرهنگی. ۳. ارتقاء هنرهای جدید و تقویت میراث‌های هنری قدیمی شهر. ۴. راهبردهای مناسب برای جذب و نگهداری استعدادها. ۵. برگزاری جشن‌ها و آیین‌های ملی. ۶. توسعه مراکز تحقیقاتی پژوهشی از جمله ایجاد پارک‌های فناوری و... ۷. امنیت شهری.
۵	ضرابی و همکاران، ۶، ۱۳۹۳ مافی و همکاران، ۳۸، ۱۳۹۷	تفریحی و گردشگری	۱. بهبود کیفیت اقامتگاه‌ها (موقعیت، خدمات و نزدیکی به مقصد). ۲. برنامه‌های تفریحی و سرگرمی مانند کنسرت‌های موسیقی. ۳. بهبود کمی و کیفی و تنوع خدمات ورزشی. ۴. دسترسی سه‌گانه حمل‌ونقل هوایی، ریلی و زمینی. ۵. میزان تعامل این شهر با سایر شهرهای دارای گردشگری مذهبی دنیا.
۶	خان سفیدی، ۹۲، ۱۳۹۱ مطلبیان و همکاران، ۳۵۳، ۱۳۹۹	سیاست‌گذاری و مدیریت شهری	۱. همکاری سازمان‌های دولتی در انجام پروژه‌های زیرساختی. ۲. میزان ادراک مسئولان از شهرخلاق و سودمندی‌های آن و مشارکت‌دهی شهروندان. ۳. وجود مدیریت یکپارچه و هماهنگی بین ارگان‌های تصمیم‌گیرنده در زمینه شهر خلاق. ۴. انتساب افراد شایسته، متخصص و دارای اطلاعات به‌روز در سازمان‌های مرتبط با مسائل شهری.
۷	آزاد و همکاران، ۱۶۷، ۱۳۹۷ هارتلی ^۳ و همکاران، ۲۶، ۲۰۱۲ فلوریدا، ۲۰۰۲، ۴۰	فن‌آوری و اطلاعات	۱. آموزش مناسب شهروندان در زمینه مهارت‌های ICT در شهر و توسعه اطلاعات و دانش عمومی (جهت ارائه خدمات نوبری راه‌ها، هواشناسی آنلاین، خرید شبکه‌ای و...). ۲. میزان به‌کارگیری فناوری‌های برتر و کسب‌وکارهای دانش‌محور در شهر. ۳. میزان ارتباطات اینترنتی دارای پهنای باند گسترده و رضایت از دسترسی ارزان و سریع به خدمات مبتنی بر فناوری اطلاعات

۳.۲. قلمرو جغرافیایی پژوهش

کلانشهر مشهد براساس تقسیمات شهرداری، دارای ۱۳ منطقه و ۳۷ ناحیه و ۱۷۰ محله می‌باشد (آمارنامه شهر مشهد، ۱۳۹۷، ۲۸). این شهر به جهت موقعیت اقتصادی، صنعتی و مذهبی با جمعیت ۳۰۶۲۲۴۲ نفر و مساحت ۳۵۱

1. Costanza
2. Delfim
3. Hartley

کیلومتر مربع (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) پس از تهران، عنوان دومین شهر پرجمعیت و بزرگ ایران را به خود اختصاص داده است. همچنین شهر مشهد به دلیل دارا بودن مراکز آموزش عالی و دانشگاهی مختلف، به خصوص دانشگاه فردوسی مشهد با بیش از ۲۳ هزار دانشجوی داخلی و خارجی و دانشگاه علوم پزشکی مشهد (دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۴۰۰) به عنوان دومین قطب دانشگاهی کشور پس از کلانشهر تهران است. این شهر دارای ظرفیت‌های مناسبی در زمینه اقتصادی، علمی و فرهنگی، گردشگری، زیرساخت‌ها و مکان‌های مرتبط با شهر خلاق است و دارای اقتصادی عمدتاً وابسته به گردشگری مذهبی با محوریت حرم مطهر است، به گونه‌ای که یکی از صنایع پررونق در این شهر، صنعت هتل‌داری می‌باشد و بیشتر گردشگران خارجی که به ایران می‌آیند، از شهر مشهد دیدن می‌کنند.

۳. یافته‌ها

۳.۱. محوره‌های هفت‌گانه

در سنجش معیارها و شاخص‌های شهر خلاق، وضعیت فرهنگی، گردشگری، اجتماعی، کالبدی، مدیریتی، فن‌آوری و زیست‌محیطی مورد تأکید بوده که همگی ذیل چتر کیفیت زندگی قرار می‌گیرند، از این رو در این پژوهش، توجه شایانی به زیست‌پذیری مناسب و ارتقای کیفیت زندگی شده است. بر این اساس پس از شناخت اجمالی شهر مشهد و بررسی مولفه‌های اثرگذار بر ارتقاء کیفیت زندگی در شهر خلاق، ۳۷ عامل مهم در قالب ۷ محور در توسعه شهر خلاق شناسایی و به کمک پرسشنامه در معرض نظرخواهی از ۳۴ نفر از نخبگان قرار گرفتند و نسبت به امتیازدهی آنها با توجه به دو معیار میزان اثرگذاری و عدم قطعیت (کم، متوسط و زیاد) اقدام شد که ترکیب نتایج این دو نمره ملاکی برای گزینش متغیرها در این پژوهش است.

بر اساس نتایج حاصل از پرسشنامه‌ها، میانگین اثرگذاری بالای ۶۰٪ همه محورها بیانگر مهم بودن تمامی آنها و زیر مجموعه‌های آنها می‌باشد که در این میان سه حوزه کالبدی، تفریحی-گردشگری و زیست‌محیطی با اختلاف کم دارای بیشترین اهمیت هستند. همچنین میانگین درصد عدم قطعیت بالاتر سه حوزه تفریحی-گردشگری، کالبدی و اقتصادی نشان دهنده مبهم و نامشخص‌تر بودن وضعیت این مسائل برای شهر مشهد در ۱۰ سال آینده است. متغیرهای کالبدی با ۸٪ متغیر از میان ۳۷ متغیر، دارای بیشترین تعداد در پژوهش می‌باشند. همچنین از نظر میزان اهمیت کل نیز، میانگین اثرگذاری آن ۶۸/۰۱٪ است که بیشترین مقدار در محوره‌های هفت‌گانه موضوعات مرتبط با شهر خلاق مشهد است. محور کالبدی از نظر میزان عدم قطعیت پس از مسائل تفریحی و گردشگری با ۵۰/۷۴٪ در جایگاه دوم قرار می‌گیرد. متغیر **گزینه‌های متنوع حمل و نقل و دسترسی مناسب** با ۸۲٪ اثرگذاری و عدم قطعیت ۶۲٪ با در نظر گرفتن هر دو این عوامل، عنوان دومین متغیر در میان ۳۷ متغیر پژوهش را به خود اختصاص داد. محور تفریحی و گردشگری، از نظر میزان عدم قطعیت با میانگین ۵۵/۲۹٪ در رتبه نخست قرار دارد و **میزان تعامل این شهر با سایر شهرهای دارای گردشگری مذهبی دنیا** با عدم قطعیت ۶۵٪، مهم‌ترین و مبهم‌ترین عامل پژوهش محسوب می‌شود.

جدول ۴. درصد اهمیت و عدم قطعیت مسائل مرتبط با شهر خلاق با تاکید بر مفهوم کیفیت زندگی در مشهد

محور	تعداد	اثرگذاری			عدم قطعیت	
		کمینه	بیشینه	میانگین	کمینه	بیشینه
کالبدی	۸	٪۵۸/۸۲	٪۸۲/۳۵	٪۶۸/۰۱	٪۴۴/۱۲	٪۶۱/۷۶
تفریحی و گردشگری	۵	٪۵۵/۸۸	٪۷۶/۴۷	٪۶۵/۵۹	٪۵۰/۰۰	٪۶۴/۷۱
زیست محیطی	۶	٪۵۸/۸۲	٪۶۹/۱۲	٪۶۵/۴۴	٪۴۲/۶۵	٪۵۷/۳۵
فرهنگی و اجتماعی	۷	٪۵۷/۳۵	٪۷۳/۵۳	٪۶۴/۰۸	٪۴۱/۱۸	٪۵۲/۹۴
اقتصادی	۴	٪۵۸/۸۲	٪۶۷/۶۵	٪۶۳/۶۰	٪۴۷/۰۶	٪۵۴/۴۱
سیاست گذاری و مدیریت شهری	۴	٪۶۰/۲۹	٪۶۶/۱۸	٪۶۲/۱۳	٪۴۷/۰۶	٪۵۰/۰۰
فن آوری و اطلاعات	۳	٪۵۲/۹۴	٪۶۴/۷۱	٪۵۹/۳۱	٪۴۱/۱۸	٪۵۰/۰۰

۲.۳. عوامل کلیدی

با توجه به نتایج پرسشنامه‌ها و جداول ارائه شده، مهم‌ترین عوامل اثرگذار و روندها شناسایی شده و وارد ماتریس اثرگذاری/عدم قطعیت (جدول ۵) گردیدند. بر اساس نحوه قرارگیری آن‌ها در ماتریس، اثرگذاری و عدم قطعیت‌ها در سطح پایین، متوسط و بالا (۱، ۲ و ۳) طبقه‌بندی شدند؛ در این بین نیروهای دارای تأثیر زیاد/عدم قطعیت زیاد (عوامل بالاتر از ۲ در هر دو شاخص) برای تدوین سناریوها مورد توجه قرار گرفته و از میان ۳۷ عامل ۱۱ متغیر (جدول ۴) به‌عنوان عوامل کلیدی پژوهش و پیشران‌های بحرانی سناریو تعیین شدند.

جدول ۵. جدول عدم قطعیت و سطح تاثیر پیشران‌ها

میزان عدم قطعیت			میزان اثرگذاری
کم	متوسط	زیاد	
پیشران‌های بحرانی سناریو	پیشران‌های مهم سناریو	موضوعات مرتبط با برنامه‌ریزی بحرانی	↑ زیاد متوسط کم
پیشران‌های مهم سناریو	موضوعات مهم برنامه‌ریزی	موضوعات مهم برنامه‌ریزی	
نظارت، ارزیابی مجدد، تأثیر	نظارت	نظارت	

مأخذ: (فهی و راندال، ۱۹۹۸، ص. ۸۹)

با توجه به نتایج حاصل از (جدول ۵)، عواملی که دارای مقدار میانگین بیش از ۲ در هر دو معیار اثرگذاری و عدم قطعیت هستند، به‌عنوان پیشران در مطالعه در نظر گرفته می‌شوند. در مورد برخی از عوامل هرچند اثرگذاری قابل توجهی توسط خبرگان تعیین شده است اما میزان عدم قطعیت آن‌ها پایین است و برای تحلیل و سناریوسازی، تنها متغیرهایی در نظر گرفته می‌شوند که در هر دو شاخص از اهمیت بالایی برخوردار باشند. بنابراین در ادامه با توجه به

جدول ۶، به بررسی نمره‌ی تعیین شده در مورد شاخص‌هایی که علاوه بر اثرگذاری بالا، دارای عدم قطعیت بالاتر از حد متوسط هستند، پرداخته شده است.

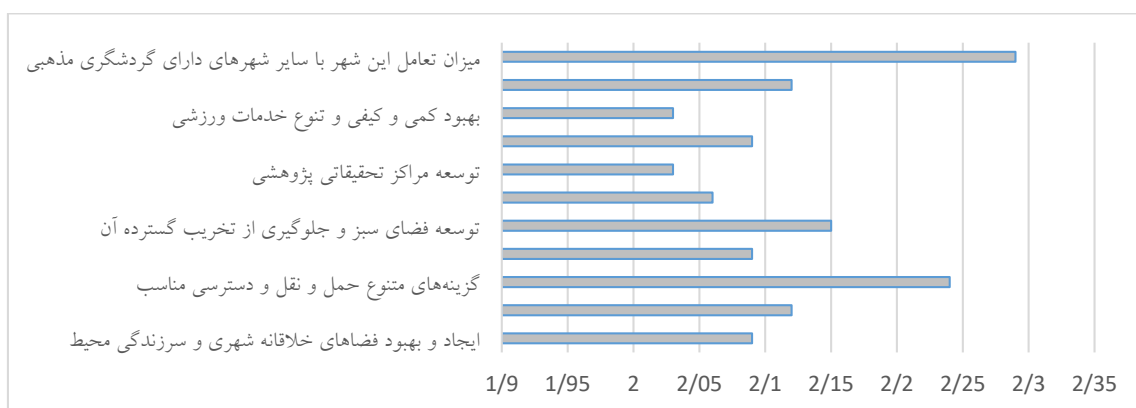
جدول ۶. مهم‌ترین عوامل اثرگذار و عدم قطعیت‌های مؤثر بر آینده شهر خلاق مشهد (عوامل کلیدی پژوهش)

محورها	متغیرها	میزان اثر			درجه عدم قطعیت تا سال ۱۴۱۰	
		میانگین	میان	انحراف- معیار	میانگین	میان
کالبدی	ایجاد و بهبود فضاهای خلاقانه شهری و سرزندگی محیط	۲/۳۸	۳/۰۰	۰/۸۱۷	۲/۰۹	۲/۰۰
	دسترسی به خدمات شهری (آموزشی، درمانی، تجاری)	۲/۵۰	۳/۰۰	۰/۶۶۳	۲/۱۲	۲/۰۰
	گزینه‌های متنوع حمل و نقل و دسترسی مناسب	۲/۶۵	۳/۰۰	۰/۵۴۴	۲/۲۴	۲/۰۰
اقتصادی	درصد افزایش تولید ناخالص داخلی	۲/۱۸	۲/۰۰	۰/۶۷۳	۲/۰۹	۲/۰۰
زیست- محیطی	توسعه فضای سبز و جلوگیری از تخریب گسترده آن	۲/۲۶	۲/۰۰	۰/۷۱۰	۲/۱۵	۲/۰۰
فرهنگی و- اجتماعی	راهبردهای مناسب جذب و نگهداری استعدادها	۲/۴۱	۳/۰۰	۰/۷۴۳	۲/۰۶	۲/۰۰
	توسعه مراکز تحقیقاتی پژوهشی	۲/۴۷	۳/۰۰	۰/۶۶۲	۲/۰۳	۲/۰۰
تفریحی و گردشگری	بهبود کیفیت اقامتگاه‌ها	۲/۴۱	۲/۰۰	۰/۶۰۹	۲/۰۹	۲/۰۰
	بهبود کمی و کیفی و تنوع خدمات ورزشی	۲/۲۱	۲/۰۰	۰/۵۹۲	۲/۰۳	۲/۰۰
	دسترسی سه‌گانه حمل و نقل ریلی، هوایی و زمینی	۲/۵۳	۳/۰۰	۰/۶۱۵	۲/۱۲	۲/۰۰
	میزان تعامل این شهر با سایر شهرهای دارای گردشگری	۲/۲۹	۲/۰۰	۰/۶۷۶	۲/۲۹	۲/۰۰

مأخذ: (یافته‌های پژوهش)

با توجه به آنچه از نتیجه‌ی پرسشنامه‌ی خبرگان حاصل شده است، مهم‌ترین عامل شناسایی شده پژوهش «میزان تعامل این شهر با سایر شهرهای دارای گردشگری مذهبی» بوده که در محور تفریحی و گردشگری قرار گرفته و امکان وقوع این امر با عدم قطعیت بیشتری در ۱۰ سال آتی مواجه است. در این عامل میزان عدم قطعیت با میزان اثرگذاری یکسان است. بهبود دسترسی در این بخش سبب افزایش خلاقیت گردشگری می‌شود و به نظر می‌رسد می‌توان به آینده‌ی تعاملات در کلانشهر مشهد امید داشت. متغیر «گزینه‌های متنوع حمل و نقل و دسترسی مناسب» دیگر عاملی است که در خلاقیت کالبدی شهر بسیار مؤثر است و عدم قطعیت بالایی در این زمینه وجود دارد. متغیر دیگری که وضعیت آن در سال‌های آینده مبهم است، «توسعه فضای سبز و جلوگیری از تخریب گسترده آن» است که در حوزه زیست‌محیطی قرار می‌گیرد. می‌توان گفت بین افزایش سرانه فضای سبز در شهر و ارتقاء کیفیت زندگی شهروندان رابطه مستقیمی وجود دارد. در ادامه دو عامل «دسترسی به خدمات شهری (آموزشی، درمانی، تجاری)» و «

دسترسی سه گانه حمل و نقل ریلی، هوایی و زمینی» دیگر متغیرهایی هستند که دارای اثرگذاری زیاد و عدم قطعیت بالایی می باشند. این دو متغیر که به ترتیب مربوط به حوزه های کالبدی و تفریحی و گردشگری می باشند دارای اثرگذاری و عدم قطعیت یکسانی هستند. همچنین سه عامل «ایجاد و بهبود فضاهای خلاقانه شهری و سرزندگی محیط»، «درصد افزایش تولید ناخالص داخلی» و «بهبود کیفیت اقامتگاه ها» دیگر عواملی هستند که وضعیت آن ها در آینده نامشخص است و دارای عدم قطعیت یکسانی می باشند.

شکل ۴. میزان عدم قطعیت عوامل کلیدی پژوهش

در گام بعد به منظور تبیین ساختار سناریوهای پیش رو، از نرم افزار سناریو ویزارد بهره گرفته شده است. ابتدا تعداد ۱۱ عامل کلیدی شناسایی شده، با در نظر گرفتن وضعیت های احتمالی شامل بهبود و ارتقا، ثبات و یا کاهش مطلوبیت در آینده، جهت ساخت ماتریس اثرات متقابل استفاده شده اند. با طراحی هر یک از این وضعیت ها مطابق پیشران مورد مطالعه ماتریس با ابعاد ۳۳×۳۳ طراحی شده و در اختیار خبرگان قرار گرفته است. در نهایت نیز پاسخ های ارائه شده توسط خبرگان جمع شده و در قالب مقادیر بین (۳-) تا (۳) و به صورت یک ماتریس متقاطع وارد نرم افزار سناریو ویزارد شده است. در روش ماتریس اثرات متقابل، هدف اصلی تحلیل شبکه ای از اثرات است. با ترکیب روش های کیفی (هنگام شناسایی توصیف گرها، حالت ها و اثرات متقابل) و روش های کمی (روش های حل ماتریسی و شاخص های شبکه ای) تلاش می شود روابط بین عوامل مختلف در شبکه تاثیرات شناسایی شود تا تصویری سازگار از رفتار شبکه به دست آید.

۳.۳. تعیین سناریوها

نرم افزار سناریو ویزارد، از میان سناریوهای مختلف به شناسایی سناریوهای قوی یا محتمل، سناریوها با سازگاری بالا (سناریوهای باورکردنی) و سناریوهای ضعیف (سناریوهای ممکن) می پردازد. براساس منطق تحلیل در نرم افزار سناریو ویزارد، سناریوهای باورکردنی شامل سناریوهای قوی نیز هستند. بر همین اساس ۴ سناریو شناسایی شده اند

که در ادامه به بررسی و بازخوانی آن‌ها پرداخته شده است. در جدول ۷، وضعیت هر یک از عوامل کلیدی به تفکیک هر سناریو نشان داده شده است.

جدول ۷. توصیف سناریوهای آینده ایجاد شهر خلاق

سناریو ۴ وضعیت	سناریو ۳ وضعیت	سناریو ۲ وضعیت	سناریو ۱ وضعیت	سناریوها	
				عوامل کلیدی	
ارتقا	کاهش	کاهش	کاهش	ایجاد و بهبود فضاهای خلاقانه شهری و سرزندگی محیط	
ارتقا	ایستا	ایستا	کاهش	دسترسی به خدمات شهری (آموزشی، درمانی، تجاری)	
ارتقا	ایستا	ایستا	کاهش	گزینه‌های متنوع حمل‌ونقل و دسترسی مناسب	
ارتقا	ایستا	ایستا	کاهش	درصد افزایش تولید ناخالص داخلی	
ارتقا	کاهش	کاهش	کاهش	توسعه فضای سبز و جلوگیری از تخریب گسترده آن	
ارتقا	کاهش	کاهش	کاهش	راهبردهای مناسب جذب و نگهداری استعدادها	
ارتقا	کاهش	کاهش	کاهش	توسعه مراکز تحقیقاتی پژوهشی	
ارتقا	ایستا	کاهش	کاهش	بهبود کیفیت اقامتگاه‌ها	
ارتقا	ایستا	ایستا	کاهش	بهبود کمی و کیفی و تنوع خدمات ورزشی	
ارتقا	ایستا	ایستا	کاهش	دسترسی سه‌گانه حمل‌ونقل ریلی، هوایی و زمینی	
ارتقا	ایستا	ایستا	کاهش	میزان تعامل این شهر با سایر شهرهای دارای گردشگری مذهبی	
۱۱	۰	۰	۰	ارتقا	
۰	۷	۶	۰	ایستا	
۰	۴	۵	۱۱	کاهش	

از میان ۴۴ وضعیت موجود در مورد تمام سناریوهای حاضر تعداد ۱۱ وضعیت ارتقا (۲۵٪)، ۱۳ وضعیت ایستا (۲۹/۵۵٪) و ۲۰ وضعیت کاهش (۴۵/۵٪) را شاهد هستیم. به عبارت دیگر تنها حدود ۲۵ درصد موارد وقوع ارتقا در عوامل کلیدی مورد بررسی را نشان می‌دهند. نزدیک به ۳۰ درصد وضعیت‌های مشاهده شده بیانگر ایستایی این عوامل بوده و بیش از ۴۵ درصد وضعیت‌های تعیین شده گویای وقوع کاهش در مطلوبیت عوامل کلیدی در ایجاد شهر خلاق تا افق ۱۴۱۰ برای شهر مشهد است. در جدول ۸ ضرایب، تعداد و درصد وضعیت‌ها به تفکیک سناریوها بیان گردیده است.

جدول ۸. ضرایب، تعداد و درصد هر یک از وضعیت‌ها به تفکیک هر سناریو براساس طیف سه گانه

سناریو	نمره اثرگذاری کل	نمره سازگاری	تعداد وضعیت‌ها به تفکیک			ضرایب وضعیت‌ها			وضعیت‌های مطلوب			وضعیت‌های نامطلوب		
			ارتقا	ایستا	کاهش	۲	۱	۰	درصد مطلوبیت	میزان ایده آل	میزان مطلوب	میزان شرایط کاهشی	حداکثر شرایط نامطلوب	درصد شرایط نامطلوب
S4	۵۶	۵	۱۱	۰	۰	۳۳	۰	۰	۰	۳۳	۱۰۰	۰	-۳۳	۰
S3	۲۲	۰	۰	۷	۴	۰	۷	-۱۲	۰	۳۳	۰	۳۳	-۳۳	۳۶/۳۶
S2	۳۰	۰	۰	۶	۵	۰	۶	-۱۵	۰	۳۳	۰	۳۳	-۳۳	۴۵/۴۵
S1	۱۳۳	۲	۰	۰	۱۱	۰	۰	-۳۳	۰	۳۳	۰	۳۳	-۳۳	۱۰۰

۱.۳.۳. گروه‌بندی و تحلیل سناریوهای قوی

سناریوهای مختلف را براساس میزان تشابه آن‌ها می‌توان گروه‌بندی نمود. هر یک از این گروه‌ها شامل سناریوهایی با ویژگی‌های نزدیک به یکدیگر هستند که تنها در تعداد اندکی از وضعیت‌ها با یکدیگر تفاوت دارند. با بررسی نتایج حاصل از نرم افزار سناریویزارد سه گروه سناریو شناسایی شده است. از میان سناریوهای حاصل یک سناریو وضعیتی بسیار مطلوب دارد. یک سناریو وضعیتی بحرانی را متصور می‌شود و دو سناریوی دیگر نیز روند نامطلوبی را نشان می‌دهند.

توصیف سناریوهای گروه اول (مشهد خلاق)

این گروه شامل سناریوی شماره ۴ است که حداکثر مطلوبیت را دارد. در این سناریو تمام ۱۱ عامل کلیدی مورد بررسی در وضعیت ارتقا قرار داشته‌اند. تحقق این سناریو ایده‌آل‌ترین وضعیت را جهت ایجاد شهر خلاق به وجود می‌آورد. نمره‌ی اثرگذاری این سناریو ۵۶ و نمره‌ی سازگاری^۱ آن ۵ حاصل شده است.

توصیف سناریوی گروه دوم (مشهد خاکستری)

روندهای مربوط به سناریوهای ۲ و ۳ را می‌توان به‌عنوان روندهای نامطلوب توصیف نمود. شرایط کاهش و وضعیت نامطلوب در عوامل کلیدی در سناریوی شماره ۲ مقدار ۴۵ درصد بوده است. در این سناریو وضعیت عوامل کلیدی شامل «ایجاد و بهبود فضاهای خلاقانه شهری و سرزندگی محیط»، «توسعه فضای سبز و جلوگیری از تخریب گسترده آن»، «راهبردهای مناسب جذب و نگهداری استعدادها»، «توسعه مراکز تحقیقاتی پژوهشی» و «بهبود کیفیت اقامتگاه‌ها» در وضعیت کاهش قرار دارند. سایر عوامل نیز به صورت ایستا قرار گرفته‌اند. در مورد سناریوی ۲ مقدار درصد اینکه وضعیت نامطلوب حاکم باشد برابر ۴۵ درصد محاسبه شده است. در مورد سناریوی ۳ نیز ۳۶ درصد

۱. اندازه سازگاری یک عامل کلیدی به تفاوت بین بالانس‌های اثر مربوط به وضعیت احتمالی منتخب عامل کلیدی و بالاترین بالانس اثر مربوط به همه وضعیت‌های احتمالی جایگزین همان عامل کلیدی تعریف می‌شود. بنابراین اگر مثبت باشد بیان‌کننده وضعیت احتمالی منتخب عامل کلیدی می‌باشد.

گزارش شده است. تفاوت این سناریو نسبت به سناریوی ۲ که قبلاً توضیح داده شد تنها در عامل «بهبود کیفیت اقامتگاه‌ها» است. عامل نام برده در سناریوی ۳ به صورت ایستا لحاظ شده است. لازم به ذکر است که در این دو سناریو نمره سازگاری صفر بوده است.

توصیف سناریوی گروه سوم (مشهد آشفته)

دیگر سناریویی که از بررسی سناریو ویزارد حاصل شده است، سناریوی ۱ بوده که وضعیتی کاملاً نامطلوب و بحرانی را به تصویر می‌کشد. در این سناریو تمامی عوامل کلیدی مورد بررسی در وضعیت افول و نامطلوبی قرار دارند. در این سناریو نمره اثرگذاری کل برابر ۱۳۳ و نمره سازگاری ۲ گزارش شده است. بنابراین احتمال وقوع این سناریو نیز وجود دارد ولی تحقق آن بعید به نظر می‌رسد.

۴. بحث

شهر مشهد به عنوان دومین کلانشهر کشور با نقش و جایگاهی ویژه در عرصه ملی و بعضاً بین‌المللی، سهم عمده‌ای در فعالیت‌های نوآورانه و میدان اقتصاد خلاق دارد و با نقش گردشگری مذهبی قوی در منطقه خاورمیانه و همچنین نقش فرمانطقه‌ای در بخش شمال شرقی کشور این ظرفیت را دارد تا از طریق پیوند و تعامل با شهرهای دیگر در سراسر دنیا، فرایند جهانی شدن را تسریع بخشند. ولی با این وجود پژوهش‌های صورت گرفته در سال‌های گذشته نظیر پژوهش فرزین‌راد (۱۳۹۴) و حسین‌پور (۱۳۹۴) نشان می‌دهد شهر مشهد با وجود زیرساخت‌های مناسب فرهنگی، مذهبی، دانشگاهی و صنعتی و ... آمادگی تبدیل به شهر خلاق در کوتاه مدت را ندارد ولی ظرفیت تبدیل شدن به شهر خلاق را داراست که با پژوهش حاضر همخوانی نسبی دارد. پتانسیل‌های گردشگری در کیفیت‌زندگی و کیفیت‌زندگی در ایجاد شهر خلاق مؤثر هستند و این نتیجه با پژوهش نیل، ایسال و سرچی^۱ (۲۰۰۷) که افراد طبقه خلاق به سمت مناطقی کشیده می‌شوند که سطح بالایی از کیفیت‌زندگی دارند و همچنین پژوهش حاضر تطابق دارد. با توجه به تأکید پژوهش بر کیفیت‌زندگی در تحقق شهر خلاق مشهد، دسته‌بندی هفت‌گانه عوامل اثرگذار نشان می‌دهد حوزه عوامل تفریحی و گردشگری با بالاترین میزان عدم قطعیت و اثرگذاری بالا نقشی اساسی را در تحقق شهر خلاق در کلانشهر مشهد در افق ۱۴۱۰ ایفا می‌نمایند که از این میان، عامل میزان تعامل شهر مشهد با سایر شهرهای دارای گردشگری مذهبی دنیا عنوان مهم‌ترین و مبهم‌ترین موضوع پژوهش را به خود اختصاص داده است. در این راستا الگوی پیشنهادی توسعه دانش محور شهر مشهد توسط فقیه سبزواری (۱۳۹۵) نشان می‌دهد اگر چه شهر مشهد در حال حاضر از نظر شبکه‌های فناوری اطلاعات و ضرورت درک مسئولان و شهروندان از گردشگری دانش محور در وضعیت مناسبی قرار ندارد، ولی در خصوص زیرساخت‌های شهری و طراحی شهری وضعیت نسبتاً مطلوبی دارد. عاشوری کاریزکی (۱۳۹۵) نیز در سناریوهای گردشگری شهر مشهد در افق ۱۴۰۴، تحقق سناریو مطلوب با عنوان "شهر بهشت" را مستلزم توجه به اصلی‌ترین عوامل رقابتی و اضافه کردن

جاذبه گردشگری انسان ساخت، تعریف تور گردشگری و سازماندهی سفرها با هدف افزایش ماندگاری عنوان نموده است که راهبردهای پیشنهادی آن مطابق با این پژوهش می باشد. با توجه به مطالب بیان شده آنچه عیان است قابلیت گردشگری غالب این شهر است که مهم ترین محور پژوهش می باشد. پس از حوزه گردشگری، عوامل کالبدی نیز با عدم قطعیت بالا و بیشترین اثرگذاری، از دیگر محورهای مهم پژوهش می باشند. در پژوهش کالور (۲۰۱۷) بر روی تراموا به عنوان یک پروژه شهر خلاق بیان می کند که تراموا می تواند به عنوان یک ابزار توسعه شهر خلاق درک شود و این موضوع به عنوان راهکاری برای عامل گزینه های متنوع حمل و نقل و دسترسی مناسب راهگشا بوده و با پژوهش حاضر هم راستا می باشد. همچنین نتایج حاصل از پژوهش توکلی، رهنما و شکوهی (۱۳۹۸) بیانگر اهمیت نسبی معیارهای مکانی به غیر مکانی و جاذبه بیشتر فعالیت های باز، همه شمول و مشارکتی برای طبقه خلاق است. اما علیرغم جذابیت این فعالیت ها، کیفیت انجام آن ها در شهر مشهد مطلوب ارزیابی نمی شود که همسو با این پژوهش می باشد. یکی از مصادیق خلاقیت شهری در دنیا، پروژه «شهرک بدون ماشین» در شهر وین در سال ۲۰۰۰ بود، که با هدف «تغییر محیط شهری با جهت گیری ساخت محیط انسانی و افزایش تعاملات اجتماعی» اجرا گردید. نمونه دیگر خلاقیت شهری پروژه «پرواز زباله ها به زیرزمین» در پارک اکسپو ۲۰۱۰ در شانگهای چین بود که این سیستم علاوه پاکیزه نگه داشتن پارک، بر روی اکسپو که «شهر بهتر، زندگی بهتر» می باشد تاکید گردیده بود. در شهر مشهد نیز با شکل گیری ایده های همچون ایجاد کارخانه نوآوری، فضایی مناسب برای حضور و خلاقیت بازیگران اصلی زیست بوم نوآوری و فعالیت های آنان، پدید می آید. ایجاد و افزایش چنین فضاهایی بستر مناسبی برای گردآوری منابعی قدرتمند نظیر: سرمایه گذاران خطرپذیر، شتاب دهنده ها، استارت آپ ها، تامین کنندگان خدمات و ... می باشد و می تواند نقش موثری در شکل گیری شهری خلاق و نوآور داشته باشد و در نتیجه سبب افزایش تولید ناخالص داخلی می گردد. همچنین در سال های اخیر با طراحی و اجرای پروژه های ابتکاری نظیر کوه پارک، کوهشار، رود پارک، زیست پارک، پارک مادروکودک و ... با هدف زیباسازی شهر، ایجاد آرامش، کاهش آلودگی هوا و در یک کلام توسعه پایدار شهر و ارتقاء کیفیت زندگی شهروندان، گام های موثری در حرکت به سوی خلاقیت برداشته شده است که دقیقاً هم راستا با محورهای اصلی پژوهش نظیر افزایش تعاملات در زمینه گردشگری، توسعه فضای سبز و ایجاد فضاهای خلاقانه شهر و سرزندگی می باشد و می توان با ایجاد و افزایش چنین فضاهایی و همچنین بهبود وضعیت حمل و نقل شهری، دسترسی مناسب به خدمات و سایر راهبردهای پیشنهادی در سناریوی مرجع، شهر مشهد در افق ۱۴۱۰ به سناریوی مطلوب یا همان "مشهد خلاق" دست یابد.

۵. نتیجه گیری

توسعه جهانی همواره تصویری آرمانی از شهر ارائه داده و به تقویت این ایده تاکید داشته که شهرها باید گهواره های برای خلاقیت باشند. اگر صحنه برنامه ریزی شهر مشهد را برای پیوستن به شهر خلاق طیف وسیعی از

شرایط بحرانی تا مطلوبیت کامل برای چشم‌انداز ۱۰ ساله این شهر در نظر بگیریم، می‌توان بیان کرد که بازیگران اصلی این صحنه ۱۱ عامل کلیدی (بهبود فضاهای خلاقانه شهری، دسترسی به خدمات شهری، گزینه‌های متنوع حمل‌ونقل، درصد افزایش تولید ناخالص داخلی، توسعه فضای سبز، جذب و نگهداری استعدادها، توسعه مراکز تحقیقاتی پژوهشی، بهبود کیفیت اقامتگاه‌ها، بهبود خدمات ورزشی، دسترسی سه‌گانه و گردشگری) منتخب خبرگان می‌باشند. سناریوی "مشهد خلاق" یا همان سناریوی مرجع که وضعیت ارتقاء تمامی ۱۱ عامل کلیدی را شامل می‌شود، مطلوب‌ترین آینده پیش‌روی کلانشهر مشهد را بیان می‌کند. از این رو انتخاب سناریوی مطلوب به‌عنوان هدف و چارچوبی مناسب برای ۱۰ سال آینده شهر مشهد مورد توجه قرار می‌گیرد و منجر به ارتقاء کیفیت زندگی شهروندان خواهد شد که در نتیجه این بهبود وضعیت، موجب حفظ و جذب استعدادها (شامل نخبگان، هنرمندان و ...) و افزایش گردشگر در شهر می‌گردد که از این طریق افزایش تولید ناخالص داخلی و رشد بالای اقتصادی برای شهر مشهد محقق می‌شود. از این‌رو شاید بتوان گفت مهم‌ترین عامل در تحقق این سناریو، ایجاد پیوستگی میان نیروهای خلاق در حوزه‌های فرهنگی، هنری، اقتصادی و اجتماعی می‌باشد. قطعاً هر یک از شاخص‌های مورد نظر در این سناریو که طرحی را برای افق ۱۰ ساله پیش‌رو فراهم می‌آورد، از زوایای مختلف قابل بررسی و پیگیری است. به بیان دیگر در کنار فراهم آوردن زیرساخت‌های لازم، مدیریت منابع قوی و کارآمد، بکارگیری نیروهای خلاق و دارای توانایی‌های علمی، تنوع و همچنین بودجه‌بندی مناسب در هر زمینه نیز قابل اهمیت هستند. بنابراین راهبردهای مناسب در این زمینه می‌تواند به قرار ذیل مطرح شوند:

- ایجاد مدیریت شهری قوی و منسجم در حوزه‌های شهری از جمله شورای شهر، شهرداری و زیرمجموعه‌های مرتبط.
- ایجاد پیوستگی علمی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در حوزه سیاست‌گذاری شهری.
- انجام مطالعات تخصصی در زمینه‌های اقتصاد شهری، زیبایی‌شناسی، اجتماعی و فرهنگی و محیط‌زیست از طریق بکارگیری پتانسیل‌های دانشگاهی از جمله اساتید و دانش‌آموختگان حوزه‌های مرتبط.
- تقویت ارتباط با مراکز دانشگاهی و پژوهشی در زمینه‌های مختلف که علاوه بر ایجاد امکان استفاده از نیروهای خلاق، سبب جذب افراد مستعد در حوزه‌های مختلف و رونق هر چه بیشتر مراکز تحقیقاتی و پژوهشی خواهد شد، همچنین این‌روند در بهبود سایر ساختارها نیز موثر است.

کتاب‌نامه

۱. آزاد، ن.، ناظمی، ا.، و علیرضائزاد، س. (۱۳۹۸). تحلیل آینده‌پژوهانه سیاست‌گذاری شهر خلاق، مطالعه‌ای در شهر تهران. *فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ۹ (۳۲). ۱۵۷-۱۸۰.
۲. آفتاب، ا.، نظم‌فر، ح.، غفاری‌گیلانده، ع.، و موسوی، م. (۱۳۹۶). برنامه‌ریزی و تدوین راهکارهای تحقق شهرهای خلاق در ایران، مطالعه موردی: شهر ارومیه. *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، ۳۲ (۴)، ۱۸۸-۲۰۹.

۳. باسرخا، م.، کهنه شهری، ل. ع.، مسائلی، ا. (۱۳۸۹). رتبه‌بندی شاخص‌های کیفیت زندگی در استان‌های کشور. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۰ (۳۷)، ۹۵-۱۱۲.
۴. براتی، ن.، یزدان‌پناه شاه‌آبادی، م. ر. (۱۳۹۰). بررسی ارتباط مفهومی سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در محیط شهری، نمونه موردی: شهر جدید پردیس. مجله جامعه پژوهی فرهنگی، ۲ (۱)، ۴۹-۲۵.
۵. توکلی، س. (۱۳۹۸). آفرینش فضای شهری: رهیافتی بر بازشناسی مکان‌های جاذب طبقه خلاق در مشهد. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
۶. توکلی، س.، رهنما، م. ر.، اجزاء شکوهی، م. (۱۳۹۸). بازآفرینی مکان‌های جاذب طبقه خلاق در شهر مشهد. کنفرانس ملی معماری و شهرسازی معاصر ایران.
۷. جلالی، د. (۱۳۹۰). بررسی ویژگی اقتصادی طبقه خلاق جامعه شهری کشور در سال ۱۳۸۷. مجله شهرداری‌ها، ۱۲ (۸)، ۱۶-۳۰.
۸. حسین پور، س. ع. (۱۳۹۴). تبیین نقش و جایگاه شاخص‌های کالبدی در شکل‌گیری شهر خلاق مشهد. رساله دکتری، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
۹. خان سفید، م. (۱۳۹۱). مدیریت شهری و شهر خلاق. مجله منظر، ۱۹، ۹۲-۹۵.
۱۰. ربانی خوراسگانی، ع.، کیانپور، م. (۱۳۸۶). مدل پیشنهادی برای سنجش کیفیت زندگی، مطالعه موردی: شهر اصفهان. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه خوارزمی، ۱۵ (۵۷-۵۸)، ۱۰۸-۶۷.
۱۱. رفیعیان، م. (۱۳۸۹). درآمدی بر مناطق و شهرهای خلاق. ماهنامه شهرداری‌ها، ۱۱ (۱۰۰)، ۱۲-۱۵.
۱۲. عاشوری‌کارزکی، س. (۱۳۹۵). ارزیابی سناریوهای گردشگری شهر مشهد در افق ۱۴۰۴. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
۱۳. فرجی ملائی، ا.، عظیمی، آ.، و زیاری، ک. ا. (۱۳۸۹). تحلیل ابعاد کیفیت زندگی در نواحی شهری ایران. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۱ (۲)، ۱-۱۶.
۱۴. فرزین‌راد، ر. (۱۳۹۴). ارزیابی میزان آمادگی شهر مشهد جهت تبدیل شدن به شهر خلاق. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
۱۵. فقیه سبزواری، ع. (۱۳۹۵). ارائه الگوی پیشنهادی توسعه دانش محور شهر مشهد با رهیافت گردشگری. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
۱۶. کلانتری، م.، رجایی، س. ع.، و فتوحی مهربانی، ب. (۱۳۹۵). تحلیلی بر برخورداری کلانشهرهای ایران از شاخص‌های شهر خلاق. پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، ۴ (۴)، ۵۸۷-۶۱۲.
۱۷. کوکبی، ا.، پورجعفر، م. ر.، و تقوایی، ع. ا. (۱۳۸۴). برنامه‌ریزی کیفیت زندگی شهری در مراکز شهری، تعاریف و شاخص‌ها. فصلنامه جستارهای شهرسازی، ۱۲، ۶-۱۳.
۱۸. کیخا، ح.، ملاشاهی، ح.، و جلال‌زایی، ع. ر. (۱۳۹۷). نقش شهر خلاق در توسعه خدمات شهری و کیفیت زندگی شهروندان (مورد مطالعه: شهر زاهدان). فصلنامه پژوهش‌های نوین علوم جغرافیایی، معماری و شهرسازی، ۲ (۱۶)، ۳۹-۶۲.

۱۹. لینچ، ک. (۱۳۷۶). تئوری شکل خوب شهر. ترجمه حسین بحرینی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۰. مافی، ر.، قدمی، م.، مظاهری، م. م. و فراهانی، ف. (۱۳۹۷). ارائه الگوی مطلوب شهر خلاق در کلانشهر تهران. *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*. ۱۱(۱)، ۳۳-۶۱.
۲۱. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). *سرشماری عمومی نفوس و مسکن*. تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.
۲۲. مرکز آمار شهرداری مشهد. (۱۳۹۷). *آمارنامه شهر مشهد*. مشهد: معاونت برنامه‌ریزی و توسعه.
۲۳. مشکینی، ا.، مهدنژاد، ح.، و پرهیز، ف. (۱۳۹۳). شهر خلاق: الگویی نوین برای توسعه دانش بنیان در حوزه مدیریت شهری. تهران: آراد کتاب.
۲۴. مطلبیان، خ.، رحمانی، ب.، و شمس، م. (۱۳۹۹). چالش‌های شهر خلاق از منظر سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی شهری، مطالعه موردی: شهر اصفهان. *فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، ۱۲(۳)، ۳۳۸-۳۶۴.
۲۵. موسوی، م. ن.، حسنی، م.، و منوچهری میاندوآب، ا. (۱۳۹۱). تحلیل سرمایه اجتماعی شهروندان و تاثیر آن بر کیفیت زندگی، مطالعه موردی: محله‌های شهر میاندوآب. *مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۴۵(۴)، ۱۹۷-۲۲۰.
۲۶. نجات، س. (۱۳۸۷). کیفیت زندگی و اندازه‌گیری آن. *مجله تخصصی اپیدمیولوژی ایران*، ۴(۲)، ۵۷-۶۲.
27. Albino, V., Berardi, U., & Dangelico, R.M. (2015). Smart cities: definitions, dimensions, performance, and initiatives. *Journal of Urban Technology*. 22(1), 3-21.
28. Bourne, L. S., Hutton, T. A., Shearmur, R., & Simmons, J. (2011). *Canadian urban regions: Trajectories of growth and change*. Toronto: Oxford University Press.
29. Costanza, R., Fisher, B., & Ali, S. (2007). Quality of life: An approach integration opportunity, human needs, and Subjective Well- being. *Ecological Economics*, 61 (2-3), 267-276.
30. Culver, G. (2017). Mobility and the making of the neoliberal "creative city": The streetcar as a creative city project? *Journal of Transport Geography*, 58(c), 22 – 30.
31. Delfim S., L., Isabel, m. (2006). Monitoring urban quality of life experience. *Social Indicators Research*, 80, 411-425.
32. Fahey, L., & Randall, R. M. (1998). *Learning from the future, competitive Foresight Scenarios*. London: Wiley.
33. Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.
34. Florida, R. (2014). Creative class and economic development. *Economic Development Quarterly*, 28(3) 196 – 205.
35. Hall, P. (2000). Creative cities and economic development. *Urban Studies*, 37(4), 639-649.
36. Hospers, G.J. (2003). Creative cities: Breeding places in the knowledge economy. *Technology and Policy*, 16 (3), 143-162.
37. Hartley, J., Potts, J., MacDonald, T., Erkunt, C., & Kufleitner, C. (2012). The CCI Creative City Index 2012. *Cultural Science Journal*, 5 (1), 1-138.
38. Hutter, M. (2013). Creative production in the creative industries. A chapter in *The Two Sides of Innovation*. Springer, 159-165.
39. Landry, Ch. (2006). *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*. London: Earthscan.
40. Neal, J., Uysal, M., & Sirgy, M. (2007). The effect of tourism services on travelers quality of life. *Journal of Travel Research*, 46, 154-163.
41. Romein, R., & Trip, J. (2009). Key elements of creative city development: An assessment of local policies in Amsterdam and Rotterdam. *City Futures*, 8 (1), 15-27.
42. Rodrigues, M., & Franco, M. (2018). Measuring the performance in creative cities: Proposal of a multidimensional model. *Journals Sustainability*, 10(11), 1-21.

43. Shoshanah, B. D., & Goldberg. M. (2019). Creative city strategies on the municipal agenda in New York. *Journal City, Culture and Society*, 17, 26-37.